Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті халықаралық қатынастар факультетінің Ph.D. докторанты Нысанбекова Ляззат Бегимжановнаның «Жеке тұлғалардың халықаралық құқықсубъектілігі: кейбір өзекті мәселелерінің теориясы және тәжірибесі» тақырыбында «6D030200 – Халықаралық құқық» мамандығы бойынша философия докторы (Ph.D.) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациялық жұмысына ресми оппоненттің
СЫН ПІКІРІ

1. Зерттеу тақырыбының өзектілігі.

Жеке тұлғаның (индивидтің) халықаралық құқықсубъектілігі туралы мәселе қазіргі заманғы халықаралық құқықтың дамуының жаңа үрдістерін көрсетеді, олар, атап айтқанда, халықаралық-құқықтық реттеу пәнінің және нормативтік-құқықтық базаның кеңеюімен сипатталады.

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап және осы уақытқа дейін халықаралық құқықта тұлғаның құқықтық жағдайына арналған нормалардың үлес салмағы мен мәні өсіп, ұлғаюда. Халықаралық құқықты бұзғаны үшін жеке тұлғалардың халықаралық қылмыстық жауаптылығы, адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының стандарттарын халықаралық деңгейде бекіту, осы құқықтардың сақталуын бақылаудың халықаралық-құқықтық тетіктерін құру, онда адамның өзінің өз құқықтарын қорғаудың халықаралық-құқықтық құралдарын пайдалану жөніндегі белсенді және бастамашылық қызметі, оның ішінде халықаралық сот органдарына тікелей және тікелей жүгіну жолымен де, халықаралық ұйымдардың ішкі құқықтарын дамыту, халықаралық сот органдарына тікелей және тікелей, халықаралық лауазымды адамдар мен қызметшілердің құқықтық мәртебесін айқындайтын құжат - бұл халықаралық құқықтың жекелеген адамдарға өсіп келе жатқан ықпалының көрініс табуының тағы бір мәні.

Халықаралық құқықтың реттеуші әсері мемлекеттің бұрын айрықша құзыретін құрайтын салаларға енеді. Жеке тұлға халықаралық құқықтармен көбірек байланыста болады,адамның мінез-құлқына халықаралық-құқықтық Ықпал етудің нысандары мен тәсілдері жетілдіріледі. Тек мемлекеттер ғана емес, сонымен қатар жекелеген адамдар да өзінің мінез-құлқын түсінетін халықаралық құқық басқа да әлеуметтік реттеуіштер сияқты күнделікті өмірдің әдеттегі және қажетті атрибуттарына айналды.

Осы жаңа үрдістердің барлығы теориялық ұғынуды және негіздеуді қажет етеді. Халықаралық-құқықтық өмірдің көрсетілген құбылыстарының табиғаты мен механизмін ашып түсіндіру қажет. Бұл үдерісте орталық орынды Халықаралық құқық субъектілілік санаты алады.

Жеке тұлғаның халықаралық құқық субъектілігі туралы мәселе халықаралық құқық ғылымындағы ең пікірталастардың бірі болып табылады. Көзқарастар ауқымы шын мәнінде кең: жеке тұлғаның халықаралық құқық субъектілігін толық теріске алудан бастап халықаралық құқықтың жалғыз субъектісі деп танығанға дейін.

Жоғарыда көрсетілген жағдайларға байланысты Нысанбекова Ләззат Бегімжановнаның диссертациялық зерттеудің өзектілігі ешқандай күмән тудырмайды.

Зерттеу тақырыбының жалпы ғылыми, жалпы мемлекеттік бағдарламалармен (практикалық және ғылым мен техника дамуының сұраныстарымен) байланысы. Диссертациялық жұмыс докторанттың жеке тұлғалардың халықаралық құқық субъектілілігі мәселесі бойынша зерттеу нәтижесі болып табылады. Зерттеу тақырыбы «Халықаралық құқық және құқықтану» ғылыми бағытына сәйкес келеді.

2. Диссертацияға қойылатын талап деңгейіндегі ғылыми нәтижелер.

Бірінші нәтиже. Автор халықаралық құқықсубъектілігінің шекарасын белгілеу халықаралық құқықсубъектілігінің анықтамаларына және халықаралық құқық субъектісіне байланысты екенін анықтады, оның шеңберінде құқықтың жалпы теориясына негізделген тек құқықтық өлшемдерді қолдану халықаралық құқық субъектілеріне «дәстүрлі субъектілермен» (мемлекеттер; өз тәуелсіздігі үшін күресетін халықтар мен ұлттар; халықаралық ұйымдар) қатар, халықаралық құқықтың «дәстүрлі емес» субъектілерін, оның ішінде индивидтерді (жеке тұлғаларды) жатқызуға мүмкіндік береді.

Екінші нәтиже. Халықаралық құжаттарды, халықаралық құқық доктринасын және заңгер-ғалымдардың пікірін талдай отырып, диссертант индивидтің (жеке тұлғаның) халықаралық құқық қатынастарының шектеулі тобына қатысатын халықаралық құқықтың ерекше субъектісі деп танылуы мүмкін екендігін атап өтті. Индивидтің құқықтары мен міндеттерінің шеңбері халықаралық құқықта үнемі кеңеюде. Оның ұстанымының ерекшелігі, өз құқықтарын тікелей, дербес жүзеге асыру, сондай-ақ мемлекет алдында өз мүдделерін қорғау мүмкіндігіне қарамастан, индивид өз құқықтарының бір бөлігін мемлекет арқылы ғана жүзеге асыра алады.

Үшінші нәтиже. Халықаралық құқық нормалары жеке тұлғаның құқықтық қатынастарына тікелей қолданылуы мүмкін. Мысалы, индивид өз құқықтарын қорғау үшін сот және соттан тыс мекемелерге жүгінуге мүмкіндігі бар және бұл осы іс бойынша міндетті түрде түпкілікті шешім шығаруға әкеп соғады. Жеке тұлғаның осы мекемелерге жүгіну мүмкіндігі оған белгілі бір құқықтар мен міндеттер береді, бұл материалдық және іс жүргізу құқықтарын біріктіретін халықаралық құқық бойынша индивид мәртебесінің толықтығы мен кешенділігін куәландырады.

Төртінші нәтиже. Ғалымдар мен практиктердің жеке тұлғалардың халықаралық құқық субъектілігіне доктриналық көзқарастарын зерттей отырып, диссертант индивид халықаралық құқық шығармашылыққа тікелей, бірақ бірқатар нормалардың тікелей адресаты, демек, халықаралық құқық қатынастарының субъектісі, индивид, сөзсіз болып табылады деген

қорытындыға келеді. Бұл ретте, онда норма шығармашылық функциялардың болмауы оның ешқандай халықаралық құқық субъектілігі жоқ және мүлде бола алмайтыны туралы емес, оның құқық субъектілігінің ерекшелігі туралы ғана куәландырады.

Бесінші нәтиже. Жеке тұлғалардың құқыққа қайшы әрекеттерді (халықаралық қылмыстар) жасағаны үшін қылмыстық жауапкершіліктің халықаралық-құқықтық аспектілерін зерттей отырып, ол объективті шындықтың әсерімен белсенді дамып келе жатқан жекелеген салалар аясында адамға белгілі бір субъективтік құқықтар беретін нормалар көбірек және көп деген тұжырымға келеді. Бұл Нюрнберг трибуналының үкімінде негізі қаланған жеке тұлғалардың халықаралық-құқықтық жауапкершілігі институтының прогрессивті даму мысалында айқын көрінеді. Белгілі бір жағдайларда, халықаралық құқықтың кейбір елеулі бұзылуы жағдайында, индивид ұлттық мемлекеттің және оның ішкі заңнамасының еркіне қарамастан, халықаралық құқық шеңберінде жауапты бола алады.

Алтыншы нәтиже. Диссертацияда автор бірқатар ірі мемлекеттер мен олардың одақтастарының геосаяси қарсы тұруымен сипатталатын халықаралық қатынастардың қазіргі жай-күйі олардың халықаралық құқықтағы жеке тұлғаның құқық субъектілігін тану бойынша бірыңғай ұстанымды қалыптастыруына ықпал етпейтінін анықтады. Осы өзекті мәселе бойынша позициялардың айырмашылығы жағдайында, жақын, орта мерзімді перспективада да мемлекеттердің ортақ келісіміне қол жеткізу көкейкесті мәселе болып көрінеді. Қысқаша қорытындылай келе, автор қазіргі уақытта құқық теориясы тұрғысынан жеке тұлғаның халықаралық құқық субъектілігін тану үшін барлық заңды алғышарттар жасалғанын, ал мемлекетаралық қатынастар тәжірибесі тұрғысынан мұндай тану бүгінгі күні мүмкін емес деген қорытынды жасайды.

3. Ғылыми нәтиженің негізділігі мен шынайылық дәрежесі.

Зерттеу барысында алынған нәтижелер мен қорытындылар барлық бөлімдердің мазмұнын қисынды дәйектілікпен көрсетеді және мамандандырылған заң журналдарындағы негізгі ғылыми нәтижелердің жарияланымдарымен және халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларда баяндалғанымен расталады. Олардың барлығы шынайылықтың жоғары дәрежесімен сипатталады және ізденушінің жеке тұлғалардың халықаралық құқықсубъектілігі мәнін түсінудің жалпы теориялық тәсілдерін, жеке тұлғалардың (индивидтердің) халықаралық құқықсубъектілігі тұрғысынан халықаралық органдарға өтініштерін, халықаралық қылмыстық-құқықтық, геосаяси және олардың халықаралық құқық субъектілігін танудың өзге де саяси-құқықтық аспектілерін зерделеуге және анықтауға бағытталған көпжылдық ізденістерінің қорытындысын білдіреді.

Бірінші және екінші нәтижелердің негізділігіне қолданыстағы халықаралық құжаттар, Адам құқықтары жөніндегі мерзімді шолулар, «жұмсақ құқық» көздері, кейбір қалыптасқан әдет-ғұрыптар, халықаралық құқық доктринасы және ғалым-заңгерлердің көзқарастары (пікірлері) негізінде жеке тұлғалардың халықаралық құқық субъектілігі мәнін түсінудің жалпы теориялық тәсілдерін кешенді талдаудың арқасында қол жеткізілді.

Үшінші және төртінші нәтижелердің дұрыстығы жеке тұлғалардың бұзылған құқықтарды халықаралық құқық субъектілігін тану бөлігінде қорғау үшін әмбебап және өңірлік сипаттағы халықаралық органдарға жүгіну мүмкіндігін анықтаумен нығайтылады.

Бесінші және алтыншы нәтижелердің негізділігі мен шынайылығы жеке тұлғалардың халықаралық құқық субъектілігін танудың геосаяси және өзге де саяси-құқықтық аспектілерін терең және жан-жақты талдаумен, сондай-ақ халықаралық құқық субъектілігін тану контексінде халықаралық құқыққа қарсы әрекеттер (қылмыстар) жасағаны үшін жеке тұлғалардың халықаралық қылмыстық жауапкершілігі мәселесін қараумен қамтамасыз етіледі.

4. Әр ғылыми нәтиженің (ереженің) жаңашылдық дәрежесі. Диссертациялық зерттеуде алынған ғылыми нәтижелер, онда Қазақстанның халықаралық құқық ғылымында алғаш рет жеке тұлғалардың Халықаралық құқық субъектілігінің теориялық және кейбір қолданбалы проблемаларына кешенді талдау жасалғаны болып табылады.

Бірінші нәтижені жаңа деп сипаттауға болады, өйткені диссертация халықаралық құқық субъектілілігінің шекарасын белгілеу халықаралық құқық субъектілілігінің анықтамасына және халықаралық құқық субъектісінің анықтамасына байланысты екенін анықтады, оның шеңберінде құқықтың жалпы теориясына негізделген тек құқықтық критерийлерді қолдану халықаралық құқық субъектілеріне «дәстүрлі субъектілермен» (мемлекеттер; өз тәуелсіздігі үшін күресетін халықтар мен ұлттар; халықаралық ұйымдар), сондай-ақ халықаралық құқықтың дәстүрлі емес субъектілерін, оның ішінде индивидтерді (жеке тұлғаларды) жатқызуға мүмкіндік береді.

Екінші нәтиже индивидтің құқықтары мен міндеттері шеңберінің халықаралық құқықтағы ұдайы кеңейтілуіне байланысты жаңа болып табылады. Оның жай-күйінің ерекшелігі, өз құқықтарын тікелей, дербес жүзеге асыру, сондай-ақ мемлекет алдында өз мүдделерін қорғау мүмкіндігіне қарамастан, индивид өз құқықтарының бір бөлігін мемлекет арқылы ғана жүзеге асыра алады.

Үшінші нәтиже жаңа болып табылады. Нәтиженің жаңалығы диссертацияның авторы жеке тұлғаның өз құқықтарын қорғау үшін сот және соттан тыс мекемелерге жүгіну мүмкіндігі оған белгілі бір құқықтар мен міндеттерді беруімен түсіндіріледі, бұл материалдық және іс жүргізу

құқықтарын біріктіретін халықаралық құқық бойынша жеке тұлға (индивид) мәртебесінің толықтығы мен кешенділігін куәландырады.

Төртінші нәтиже жаңалық элементін қамтиды, ол жеке тұлға халықаралық құқық шығармашылығына тікелей қатыса алмайды, бірақ бірқатар нормалардың тікелей адресаты, демек, халықаралық құқықтық қатынастар субъектісі, индивид, сөзсіз болып табылады. Бұл ретте, онда норма шығармашылық функциялардың болмауы оның ешқандай халықаралық құқық субъектілігі жоқ және мүлде бола алмайтыны туралы емес, оның құқық субъектілігінің ерекшелігі туралы ғана куәландырады.

Бесінші нәтиже жаңа болып табылады, өйткені оның шеңберінде автор объективті шындық ықпалымен белсенді дамып келе жатқан халықаралық құқықтың жекелеген салалары шеңберінде адамға белгілі бір субъективті құқықтар беретін және белгілі бір жағдайларда, халықаралық құқықтың кейбір елеулі бұзылуы жағдайында жеке тұлға ұлттық мемлекеттің және оның ішкі заңнамасының еркіне қарамастан халықаралық құқық шеңберінде жауапты болады деген қорытындыға келеді.

Алтыншы нәтиже жаңа. Оны, атап айтқанда, диссертация бірқатар ірі мемлекеттер мен олардың одақтастарының геосаяси қарсы тұруымен сипатталатын халықаралық қатынастардың қазіргі жай-күйі олардың халықаралық құқықтағы жеке тұлғаның құқық субъектілігін тану бойынша бірыңғай ұстанымды қалыптастыруына ықпал етпейтінін және қазіргі уақытта құқық теориясы тұрғысынан жеке тұлғаның халықаралық құқық субъектілігін тану үшін барлық заңды алғышарттар жасалғанын дәлелдейді., ал мемлекетаралық қатынастар тәжірибесі тұрғысынан мұндай мойындау бүгінгі күні мүмкін емес.

5. Диссертациялық зерттеудің практикалық және теориялық маңыздылығы.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы автор алған ғылыми нәтижелер құқық қолдану қызметінде, сондай-ақ адам құқықтарының халықаралық құқық нормаларын түсіндіру кезінде пайдаланылуы мүмкін. Жұмыс материалдарын оқу үрдісінде «құқықтану» және «халықаралық құқық» мамандықтары бойынша арнайы курстарды оқығанда қолдануға болады. Сонымен қатар, диссертацияның нәтижелері Қазақстанның халықаралық құқық ғылымында жеткіліксіз зерделенуіне байланысты таңдалған тақырыпты одан әрі әзірлеу үшін маңызды «түрткі» болады деп ойлаймыз.

6. Алынған нәтижелердің ішкі бірлігін бағалау.

Диссертация қойылған мақсат пен міндеттерді зерттеу нәтижелері мен тұжырымдары арқасында расталады. Алынған нәтижелер зерттеу жұмысының өзектілігіне күмән келтірмейді. Диссертацияның қойылған мақсаты мен тиісті міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған нақты құрылымы мен ішкі логикасы қатаң сақталған.

7. Диссертацияның мазмұны мен рәсімделуіне қатысты кемшіліктер.

Сонымен қатар Л.Б. Нысанбекованың диссертациясында белгілі бір кемшіліктер бар.

Біріншіден, кемшіліктер диссертацияның халықаралық құқық субъектілігін тану контексінде бұзылған құқықтарды қорғау үшін аймақтық сипаттағы халықаралық органдарға жеке тұлғалардың үндеуіне қатысты мәселені қараған кезде, әсіресе адам құқықтарын қорғаудың африкалық жүйесі шеңберінде автор Адам және халықтар құқықтары жөніндегі африкалық соттың сот тәжірибесінен мысалдар келтірмеген.

Екіншіден, егер диссертациялық жұмыстың тақырыбы бойынша жұмыс кезінде отандық ғалым-заңгер М.А. Сәрсембаевтың «Хождение в ООН: Комитет ООН по правам человека: ощущения, впечатления, анализ. – Астана, 2014. – 454 с.» еңбегін пайдаланған жағдайда ұтымдырақ болар еді.

8. Диссертация мазмұнының Ғылыми дәреже беру ережелерінің талаптарына сәйкестігі.

Жоғарыда айтылған ескертулерге қарамастан, Л.Б. Нысанбекованың диссертациялық жұмысы ғылыми дәрежелер беру Ережелерінің талаптарына жауап беретін дербес, логикалық аяқталған және кешенді ғылыми-зерттеу еңбегі болып табылады деп сеніммен айтуға болады, және оның авторы «6D030200 - Халықаралық құқық» мамандығы бойынша PhD дәрежесін алуға лайықты.

Қазақстан Республикасы
Парламенті Сенаты Аппараты
Құқықтық сараптама бөлімінің
бас консультанты, Ph.D. **Е.Б. Ахметов**

қойылған қолын куәландырамын.
Қазақстан Республикасы
Парламенті Сенаты Аппаратының
Персоналмен жұмыс жөніндегі
бөлімінің меңгерушісі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ СЕНАТЫНЫҢ АППАРАТЫ
ПЕРСОНАЛМЕН ЖҰМЫС БӨЛІМІ

2020 жылғы «9» қаңтар